

Wprowadzenie

Jednym z ważnych pytań psychologii jest pytanie o znaczenie traumatycznych doświadczeń dla rozwoju osobowości. I chociaż racjonalne wydaje się uchylene się od zbyt kategorycznych sądów w tej kwestii, to stanowiska teoretyków i praktyków są tu od dawna dość wyraźnie podzielone. Po jednej stronie znajdują się poglądy przypisujące tym doświadczeniom, a szczególnie wczesnym doświadczeniom dziecka, kluczowe znaczenie dla jego późniejszego rozwoju, a po drugiej, zwolenników przyznania wiodącej roli aktualnym i sytuacyjnym wyznacznikom funkcjonowania.

Niekwestionowanym poparciem dla pierwszego z tych stanowisk jest fakt dość skutecznego wyjaśniania diagnozowanych trudności ludzi ich historią i okolicznościami rozwoju. Tym bardziej że w badaniach empirycznych nad sytuacyjnymi i historycznymi korelatami zachowania tradycyjnie koncentrujemy uwagę na owej „istotnej” większości, u której występuje badany związek, pomijając milczeniem, często całkiem niemałą grupę pozostałych badanych, u których, mimo podobnych doświadczeń z przeszłości, nie stwierdza się uchwytnych zaburzeń.

Znani badacze temperamentu Stella Chess i Alexander Thomas w wieloletnich podłużnych badaniach obserwowali dzieci zdrowe, dzieci z rodzin wysokiego ryzyka i dzieci niepełnosprawne fizycznie. Dowiedli w tych badaniach niezwyklej plastyczności mózgu i ludzkiej psychiki. Dzięki tej plastyczności dzieci głuchonieme, niewidome lub niepełnosprawne ruchowo znajdowały drogę rozwoju własnego potencjału przy istniejących ograniczeniach. Bez względu na to, czy ograniczenie było związane z mentalnością środowiska, ubóstwem, patologicznym systemem rodzinnym, czy z trudnymi, stresowymi doświadczeniami, potencjał ten daje szansę pozytywnej i korekcyjnej zmiany. Owa ludzka zdolność adaptacji i uczenia się wiąże się bezpośrednio z kilkoma problemami podejmowanymi w teoriach rozwoju: problemem ciągłości i nieciągłości rozwoju, pierwotnych doświadczeń, stadialności i relacji między stadiami rozwojowymi. Autorzy z całą stanowczością twierdzą, że idea prostej, linearnej i przewidywalnej ewolucji od wczesnego dzieciństwa do dorosłości nie odpowiada danym empirycznym. Kwestionują wręcz zasadność wszelkich przyczynowo-skutkowych wyjaśnień bazujących na klinicznej rekonstrukcji wczesnych doświadczeń. Kładą nacisk na znaczenie tempe-

ramentu, na zdolności dziecka i na jego mniej lub bardziej udane sposoby adaptacji. Ich badania przekonują, że ważne zmiany mogą się dokonywać w każdym okresie, a na wzajemne relacje dziecka i otoczenia wpływają trudne nieraz do przewidzenia czynniki, jak na przykład zmiana funkcji, nowe zdolności, możliwości lub stres, zmiany struktury i postaw w rodzinie i być może późne ujawnienie się cech genetycznych. Za szczególnie ważne dla przyszłego funkcjonowania uważają oni kompetencje interpersonalne. Zdaniem George'a Vaillant, autora napisanej ponad 30 lat temu książki *Adaptation to life*, do szkodliwych następstw nie prowadzą izolowane, epizodyczne zranienia, lecz powtarzalne i utrzymujące się w czasie urazy emocjonalne. Nie ma takiego pojedynczego zdarzenia w dzieciństwie, które zapewniałoby szczęśliwy lub nieszczęśliwy rozwój w przyszłości. Adaptacyjne mechanizmy zaradcze (lub obronne) ulegają zmianom w toku całego życia. Jakość życia człowieka może się znacząco poprawiać dzięki ważnym, bliskim relacjom (np. z małżonkiem, przyjaciółmi, terapeutą) w dorosłym życiu. Udane małżeństwa i błyskotliwe kariery okazują się względnie niezależne od szczęśliwego lub trudnego dzieciństwa¹.

Zgłaszane przed laty refleksje Vaillanta, Chess, Thomasa, a także nowsze badania McFarlana, Lauterbacha i innych, ostrzegając przed zbyt łatwym łąčeniem zdarzeń w dzieciństwie z funkcjonowaniem człowieka dorosłego, są silnym argumentem na rzecz poszukiwania czynników ryzyka i odporności, pośredniczących między trudnymi traumatycznymi zdarzeniami a przyszłym funkcjonowaniem człowieka.

Celem obecnej monografii jest zaprezentowanie w pierwszej, wprowadzającej, części podstawowej wiedzy na temat rodzajów traumy, jej możliwych następstw i form pomocy ofiarom. W drugiej części, po krótkiej refleksji nad teoretycznym i metodologicznym statusem pojęcia urazu i jego intrapsychicznych i behawioralnych następstw, znajdują się poglądy i badania empiryczne dotyczące czynników ryzyka zaburzeń po relacyjnych doświadczeniach traumatycznych wczesnego okresu życia oraz osobowościowych moderatorów tych zaburzeń. Próbuujemy odpowiedzieć na niektóre z zasygalizowanych wcześniej pytań, ilustrując koncepcje teoretyczne wybranymi badaniami empirycznymi. Znaczna część opisanych badań prowadzona była w toku seminariów magisterskich i prac doktorskich realizowanych pod moim kierunkiem Instytucie Psychologii UAM i dotyczyła autodestruktywnych następstw doświadczeń przemocy i zaniedbania w dzieciństwie. Pragniemy w nich również wskazać na znaczenie wybranych właściwości osobowości, które zdają się pełnić rolę moderatorów wobec skutków urazu. Zebrany materiał wpisuje się więc

¹ G.E. Vaillant, *Adaptation to life*, Boston 1977.

w nurt studiów nad poszukiwaniem odpowiedzi na pytanie o wewnętrzne psychiczne czynniki pośredniczące w powstawaniu zaburzeń pourazowych i stanowi głos w dyskusji o znaczeniu niektórych wymiarów osobowościowych, takich jak relacja więzi, poczucie koherencji lub sensu i woli życia w zderzeniu z krytycznymi doświadczeniami życiowymi.

Anna Suchańska